

SOLIDUS ROMANATUS NA ISTOČNOJ JADRANSKOJ OBALI

Opticaj novca u ranim stoljećima srednjega vijeka na istočnom Jadranu, odnosno u bizantskoj Dalmaciji i u jadranskim Sclavinijama koje su se formirale u neposrednom zaleđu bizantskog posjeda, gotovo je posve nepoznat pa se nameće potreba da se takva tema obradi, i to u širokom rasponu od 7. pa barem do 13. stoljeća. Taj vremenski period od preko pola tisućljeća koji na svome početku bilježi velike etničke promjene od momenta avaro-slavenskih provala u 7. stoljeću, pa provala i doseljenja novih plemena Hrvata i Srba na razmeđu 8. i 9. st.¹ anticipira toliki broj nepoznanica i nejasnoća kao malo koje drugo povijesno razdoblje na ovom prostoru. Osnivanjem novih slavenskih država u neposrednoj blizini bizantskih gradova, istočni Jadran postaje granica na kojoj se sudaraju interesi dvaju carstava, dvaju svjetova, i to onog istočnog koji je relikv stoljetne mediteranske kulture i onog zapadnog koji udara temelje novoj Evropi.

To neposredno susjedstvo dvaju carstava u njihovim perifernim dijelovima na relativno skućenom prostoru Dalmacije (u suvremenom smislu te riječi) obilježeno je, s jedne strane, antagonizmom kao rezultatom posve različitih tradicija i političkih pozicija, ali je, s druge strane, obilježeno i međusobnim prožimanjem kultura što je uvjetovano zadanim dugotrajnim življenjem u fizički zatvorenoj geografskoj krajini. Geografski će uvjeti neminovno rezultirati političkim ujedinjavanjem prostora što sa sigurnošću pratimo od sredine 11. stoljeća, a to će onda svakako intenzivirati množinu kulturnih utjecaja kroz iduća stoljeća.

Ova će neobično zanimljiva slika političkih i gospodarskih zbivanja te kulturnih i etničkih prožimanja ostaviti svojega traga u različitim oblicima djelatnosti, od kojih neke, posredništvom ostataka materijalne i duhovne kulture s više ili manje uspjeha možemo spoznati.

Jedan od takvih relikata, tj. mogućih spoznajnih izvora jest i novac, onaj dio materijalne kulture koji sasvim sigurno prvi od niza mogućih razbija sve barijere dvaju susjeda cirkulirajući u oba pravca i utirući put novim kontaktima.

¹ L. Margetić, Konstantin Porfirogenet i vrijeme dolaska Hrvata, *Zbornik Histo-rijskog zavoda JAZU*, 8, Zagreb 1977, 5.

Stoga se numizmatička istraživanja na ovom prostoru nameću kao jedan od primarnih zadataka domaće medievalistike, i to posebno s obzirom na *optičaj novca*, ali ne zato što bi bila značajnija od ostalih vidova proučavanja srednjovjekovlja, već zato što joj do sada nije posvećena gotovo nikakva pažnja. Tako je naša medievalistika u ovom trenutku okrnjena za jedno relativno značajno područje istraživanja što dalje znači da smo političku, gospodarsku i kulturnu sliku dalmatinskog srednjovjekovlja stvarali ne koristeći se svom raspoloživom izvornom građom.

Namjera mi je da obradim manju temu, ograničavajući se na razdoblje 11. st. i da upozorim na mogućnosti koje pruža proučavanje numizmatičkih nalaza i optičaja novca u srednjem vijeku te da svratim pozornost naših medievalista na ovu značajnu građu.

Sto znamo o upotrebi i cirkulaciji novca na istočnom Jadranu na temelju povijesnih izvora kojima se koristimo? Vijesti koje bilježe novčane isplate kroz 9, 10. i 11. st. nisu svakako preopsežne, ali se na temelju njih ipak mogu izvući neki općeniti zaključci ili barem postaviti određene, razložne hipoteze.

Prve vijesti o novčanim isplatama bilježimo već u 9. st. kod Konstantina Porfirogeneta, i to je onaj toliko puta citirani podatak kako su dalmatinski gradovi, poimenice Krk, Rab, Osor, Zadar, Trogir i Split plaćali susjednim »Sclavinijama« danak za mir. Ta cijena iznosila je 710 nomizmi godišnje za gradove Donje Dalmacije uz 72 nomizme koje je Dubrovnik plaćao svojim susjedima, Zahumljanima i Travunjanima.² Kako su dugo ta podavanja isplaćivana, ne znamo, ali ćemo se složiti s Ferjančićevom pretpostavkom da je već za vrijeme vladavine Bazilija I. moglo doći do ukidanja toga, ne tako davno uspostavljenog »običaja«.³

Među vijestima 10. st. koje su malobrojne čini se najznačajnijim onaj podatak sačuvan opet kod istoga pisca, ali ovoga puta u drugome djelu, gdje se spominje plaća poslana carskim brodovima u Drač. Taj su se čas u Draču, kako svjedoči izvor, nalazili i brodovi iz Dalmacije.⁴ Taj je spomen veoma važan jer upozorava na to da su Jadranom u 10. st. plovili bizantski ratni brodovi, a njihove su posade, za koje se još kaže da su ruske, redovno primale plaće što onda opet potvrđuje prisutnost bizantskog novca na istočnoj Jadranskoj obali u to doba.⁵

² B. Ferjančić, *Vizantiski izvori za istoriju naroda Jugoslavije*, II, Beograd 1960, 36.

³ J. Ferluga, *Vizantinska uprava u Dalmaciji*, Beograd 1957, 78. Taj danak koji je isplaćivan u zlatu morao je ostaviti traga u numizmatičkim nalazima u Dalmaciji. On se jasno ocrta u okviru numizmatičkih nalaza devetog stoljeća, a zbog složenosti problematike bit će predmetom jednog našeg posebnog rada.

⁴ De ceremoniis aule byzantine, II, ed. Reiske, Bonnae 1829, 664; J. Ferluga, *o. c.*, 81. Ovim je brodovima izdano naređenje da sudjeluju u pohodu na Kretu godine 949.

⁵ Te se lađe nazivaju hilandarije, a bili su to najvjerojatnije mali ratni brodovi koji su se borili uz bokove velikih dromona. V.: J. Ferluga, *o. c.*, 81, bilj. 61. Spomen ovih manjih ratnih lađa s njihovim ruskim posadama navodi nas na jedan kratki ekskurs u vezi s nekim arheološkim nalazima na istočnojadranskom prostoru. Nakon vikinških prodora koji su tekli istočnoevropskim rijekama sve do Carigrada, Bizantinci su Vikinge i Ruse koji su s njima dolazili, uzimali u svoju mornaricu. Veoma rašireno naoružanje ruskih posada bili su karolinški mačevi često veoma bogato ornamentiranih balčaka kako to svjedoči obilna arheološka građa na njihovom matičnom području. Usp.: A. N. Kirpičnikov, *Drevne russkoe*

Vijesti pak, koje govore o novčanim isplatama kroz 11. st. kudikamo su brojnije i omogućavaju nam da o problemu kažemo nešto određenije. Nekoliko je izvornih podataka koji govore o kupnjama terena ili pak kuća gdje su zabilježene ne samo cijene prodane nekretnine već i novac, odnosno nominala u kojoj je isplata izvršena. Tako smo sada prvi put preciznije obaviješteni o tome koji je novac bio u opticaju, odnosno koji je bio najrašireniji u robno-novčanom načinu trgovačkog ophođenja. Taj novac kojim se kroz 11. st. u Dalmaciji trguje naziva se u izvorima različito, i to: *solidus*, *solidus aureus*, *solidus romanus*, *solidus romanatus* ili pak samo *aureus* i samo *romanatus*.⁶ Uvijek je riječ o solidu, dakle o bizantskom zlatniku koji se naziva na više načina, odnosno koji imade više pridjeva od kojih je manje razumljiv samo onaj *romanatus*. Interesantno je da se ne spominju druge nominale osim solida, od zlatnika, recimo, *tremis* ili *semis*, a niti srebrni *miliareis*, koji je Bizant također kovao. Pisane vijesti spominju dakle samo bizantski zlatnik, solid. Među tim solidima najčešće se pak navodi onaj s pridjevom *romanatus*. Od 10. st. se u izvorima uz pojam solid često javlja pridjev kojim je preciznije određena vrsta bizantskog zlatnika kod određene isplate. Tako se na Mediteranu, osobito u južnoj Italiji, raširila nova terminologija na osnovi koje se stječe bolji uvid u emisije bizantskih zlatnika koji su na tom prostoru kolali. Među mnogobrojnim nazivima, primjera radi, donosim neke najčešće: *solidus michalatus*, *solidus stellatus*, *solidus toricatus cum thorio*, *solidus soterichus*, *romanatus* itd. Svi ovi pojmovi koje sam naveo, kao i oni drugi, a ima ih još dosta, proučavani su u okviru bizantske numizmatike i za najveći dio posve se pouzdano zna na koju se kovanicu odnose.⁷

Pridjev *romanatus*, koji nas ovdje posebno interesira, ide u red onih naziva što su izvedeni od imena careva. Takvih je nekoliko: *romanatus*, *michalatus* i *constatinatus* a izvedeni su od osobnih imena *Romanus*, *Michelus* i *Constantinus*.⁸ *Solidus romanatus* se prvi put pojavljuje u jednom dokumentu koji se odnosi na Trani iz god. 1033. i posve sigurno označava zlatnik kovan za vrijeme Romana III. Argira (1028—1034). Nakon toga vremena se često susreće, već iste 1033. god. — Monte Cassino, 1036.

oružje, Moskva 1966. U našim su krajevima prilično obilno zastupljeni karolinški mačevi, ali pretežno raniji tipovi 9. stoljeća, o čemu postoji relativno iscrpna literatura. Usp.: Z. Vinski, Osvrt na mačeve ranog srednjeg vijeka u našim krajevima, *Vesnik vojnog muzeja*, 2, Beograd 1955, 31; isti, Oružje na području starohrvatske države do godine 1000, *Actes du I^{es} Congrès international d'archéologie slave*, Warszawa 1970, 135; isti, Novi ranokarolinški nalazi u Jugoslaviji, *Vjesnik Arh. muz.*, 3 ser., X—XL, Zagreb 1978, 143; isti, O nalazima karolinških mačeva u Jugoslaviji, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. III, sv. 11, Split 1981, 9. Međutim do 10. st. karolinški su mačevi rijetkost u istočnojadranskim nalazima, što znači da je bio preki-
nut »klasičan« put njihova importa iz Evrope. Zato bi primjerak kasnokarolinškog mača tipa X iz Koljana kod Vrlike s bogato ukrašenim balčakom mogao dospjeti u ovaj prostor posredništvom ruskih posada, u čijoj je domovini, ponavljam, upravo taj tip bio raširen. Ne treba zaboraviti da Ibn Hordadbeh oko godine 860. navodi da Rusi, odnosno njihovi trgovci, izvoze mačeve iz slavenskih zemalja ka Crnome moru. Usp. M. Brandt, Povijest Rusije u srednjem vijeku, Zagreb 1981, 13.

⁶ F. Rački, Dokumenta ... 536, pod »solidi«.

⁷ Ph. Grierson, Catalogue of the Byzantine Coins in the Dumbarton Oaks Collection, III (u daljem tekstu D. O. C.), u poglavlju Monetary Terms and Coin Names, 47. i d.

⁸ D. O. C., 51.

god. — Bari, 1039. god. Monte Cassino i Bari, 1059. god. — Trani. Ti su se romanati zadržali veoma dugo u opticaju pa se spominju u južnoj Italiji 1087. i 1092. god.⁹ I u našim se dokumentima susreću upravo u tom kasnijem razdoblju sedamdesetih i osamdesetih godina 11. st.¹⁰

Romanati koji se u Dalmaciji spominju veoma često prilikom raznih isplata javljaju se ponajviše u Policorionu, kartularu samostana Kuzme i Damjana na Pašmanu (bivši sv. Ivana Evangelista u Biogradu). Opati biogradskog samostana uložili su u drugoj polovici 11. st. za kupnje različitih terena 329 solida. Najveći kapital uložen je za opata Petra, kada je u roku od 8 god. za posjede kupljene u Rašćanima, Jelčanima, Kamenjanima, Servici itd. isplaćeno ravno 210 solida. Isplaćujući razne svote oni su mnoge terene kupovali zlatnicima Romana III. Argira tako da je od 210 solida njih 145 romanata. Preostalih 65 primjeraka nazivaju se samo solidima, što znači da su to, po svoj prilici, bile miješane akumulacije.¹¹ Za opata Maja samostanski se posjedi dalje šire kupovanjem novih terena u Lišanima, Jelčanima, Sidrazi i Tkonu te se tim prilikama isplaćuje novih 122 solida, od kojih su opet 65 primjeraka specificirani kao romanati.¹² Redovnici sv. Ivana Evangelista u Biogradu su dakle u roku od 18 godina uložili u posjede 210 romanata, a svih ostalih nespecificiranih solida, među kojima je moglo biti još zlatnika Romana III. Argira sve 119. Da nisu isključivo opati biogradskog samostana u to vrijeme isplaćivali ovim zlatnicima svjedoči i spomen romanata koje isplaćuje čuveni splitski posjednik Petar Crni.¹³

Sudeći prema ovim vijestima u Dalmaciji bi se ili na širem prostoru istočnog Jadrana u arheološkim nalazima javljali zlatnici Romana III. Argira u mnogo većem broju od ostalih bizantskih zlatnika 10. i 11. st. Da je to tako, uvjerit ćemo se uvidom u statistiku bizantskih zlatnika sačuvanih po numizmatičkim zbirkama onih muzeja koji na tome prostoru djeluju. Statistička slika se odnosi na zlatnike kovane u drugoj polovici 10. i prvoj polovici 11. st.¹⁴

Nikefor II. Foka	1
Nikefor II. i Bazilije VI	1
Ivan Cimisk	3
Bazilije II. i Konstantin VIII.	5
Konstantin VIII.	1
Roman III. Argir	85
Mihael IV. Paflagonac	1

Iz navedenog popisa je vidljivo da su solidi Romana III. Argira kudikamo najbrojniji u nalazima na istočnom jadranskom primorju, upra-

⁹ D. O. C., 51, 52. i 58.

¹⁰ F. Rački, o. c., 97, 165, 166, 167, 169, 179, 128, 172, 133, 174, 182.

¹¹ Isti, o. c., 161—171.

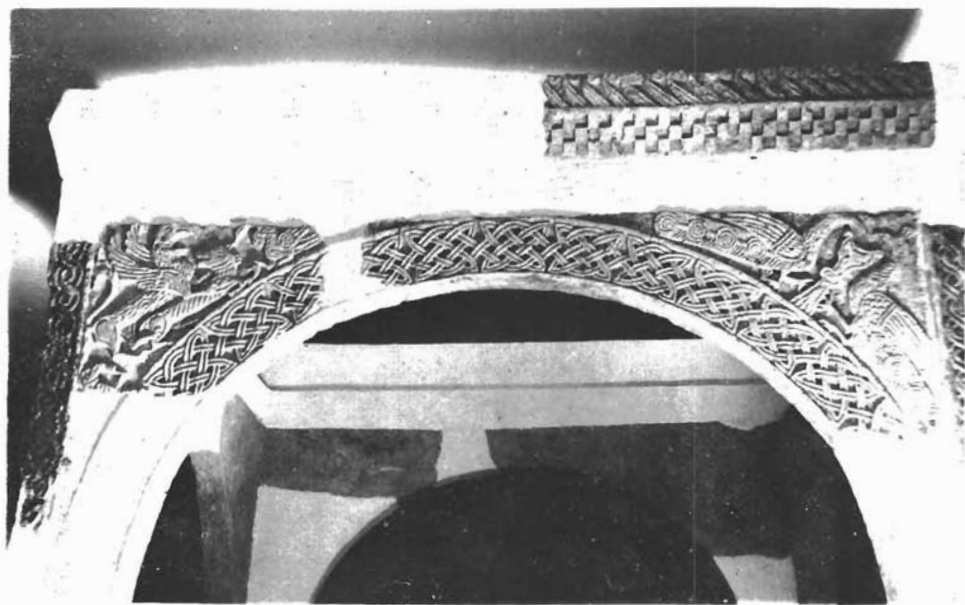
¹² Isti, o. c., 171—174.

¹³ V. Novak, Supetarski kartular, Zagreb 1952, 214.

¹⁴ Ovo je statistika prema današnjem stanju u muzejskim zbirkama. Ovom prilikom zahvaljujem kolegama koji su mi pružili na uvid numizmatičke nalaze u svojim zbirkama, posebno I. Maroviću (AMSp), I. Mirniku (AMZg) i V. Delongi (MHAS).

Sl. 1. Zlatnik Romana III Argira, MHAS Split

Sl. 2. Stranica ciborija prokonzula Grgura, Arheološki muzej, Zadar

Sl. 1. Detalj s pluteja iz sv. Nediljice u Zadru, Arheološki muzej, Zadar

Sl. 2. Kapitel iz sv. Lovre u Zadru

vo kako se dalo pretpostaviti prema domaćoj povijesnoj građi. Međutim sačuvani primjerci po muzejima su tek dio onoga što je do danas pronađeno i što je na razne načine razneseno i otuđeno. Pokušao sam stoga napraviti jednu potpuniju sliku o nalazima solida Romana III. Argira, služeći se pisanim vijestima o pojedinim nalazima, a isto tako i usmenim informacijama za koje sam smatrao da su vjerodostojne. Time sam dobio potpuniju topografsku sliku nalaza koju ovdje prezentiram.¹⁵

Lički Osik (AMZg),¹⁶ Nin,¹⁷ Matak kod Nina,¹⁸ Nadin (AMZd), Brgud kod Benkovca (AMZg),¹⁹ Knin-Spas (MHAS),²⁰ Orlić (MHAS) i Vrpolje kod Knina (MHAS),²¹ Danilo kod Šibenika,²² Divojevići kod Čvrljeva (MHAS),²³ Dugopolje kod Splita (AMSt), Poljica,²⁴ Delongina glavica kod Trilja,²⁵ Čaporice kod Trilja (AMSt), Žagvozd (AMSt), Stari Grad na Hvaru,²⁶ Vis,²⁷ Biševo,²⁸ dva primjerca iz okolice Narone (AMSt), Mostar (ZMSa),²⁹ južna Dalmacija (AMZg).³⁰

To su topografski podaci koji se odnose na pojedinačne nalaze. No na ovome prostoru pronađeno je i 6 ostava koje su sadržavale zlatnike Romana III. Argira. Pribrajanjem tih ostava ne samo da se upotpunjuje broj nalazišta već se i broj registriranih zlatnika penje na nekoliko stotina. U Ogorju kod Muća pronađena je ostava od 18 zlatnika Romana III. Argira. Smještaj nepoznat.³¹ U Jabuci kod Trilja pronađena je ma-

¹⁵ Uz podatak o nalazištu donosim i smještaj u pojedinoj zbirci ako je sačuvan, i to u Arheološkom muzeju u Zagrebu (AMZg), Arheološkom muzeju u Zadru (AMZd), Arheološkom muzeju u Splitu (AMSp), Zemaljskom muzeju u Sarajevu (ZMSa), Muzeju hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu (MHAS).

¹⁶ I. Mirnik, O skupnom nalazu bizantskog novca 10.—11. st. iz Mataka kod Nina, *Numizmatičke vijesti*, Zagreb 1981, 33.

¹⁷ Prema starom inventaru Arheološkog muzeja u Zadru.

¹⁸ I. Mirnik, o. c., 33.

¹⁹ *Ibid.* U inventaru AMZg lokalitet je zaveden kao Brgud kod Biograda pa ga tako donosi i autor. Međutim, Brgud je mnogo bliži Benkovcu, pa ga stoga tako navodim.

²⁰ V. Delonga, Bizantski novac u zbirci Muzeja hrvatskih arheoloških spomenika, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. III, sv. 11, Split 1981, 227, bilj. 41.

²¹ Prema dnevnicima V. Maruna 1901. otkupljen je jedan zlatnik Romana III. iz Orlića, a 1927. god. jedan iz Vrpolja kod Knina. Nije ih moguće identificirati preciznije među zlatnicima Romana III. Argira u MHAS. Na podacima zahvaljujem kolegici V. Delongi.

²² Pronađen prilikom arheoloških iskopavanja šezdesetih godina. Priopćio I. Marović.

²³ V. Delonga, o. c., 227, bilj. 40.

²⁴ D. M. Metcalf, *Coinage in the Balkans 820—1335*, Chicago 1966, 49. Autor iz nepotrebnih razloga proglašava Dugopolje kod Splita za Duvno Polje, i to, kako sam kaže, prema sugestiji M. Wenzel.

²⁵ Po priopćenju kolegice V. Delonge.

²⁶ Pronađen prilikom arheoloških istraživanja kod crkvice sv. Ivana. Po priopćenju kolegice J. Jeličić, koja je radove vodila.

²⁷ Po priopćenju kolege N. Cambija.

²⁸ D. M. Metcalf, o. c., 49.

²⁹ N. Miletić, *Reflets de l'influence byzantine dans les trouvailles paléoslaves en Bosnie-Herzégovine, Rapports du IIIe Congrès International d'Archeologie Slave*, 2, Bratislava 1980, 300.

³⁰ I. Mirnik, o. c., 33.

³¹ F. Bulić, *Ritrovamenti antichi nel praesistito Circolo di Spalato*, *Bull. dalm.*, XVIII, Split 1895, 78; D. M. Metcalf, o. c., 49

Karta nalazišta zlatnika Romana III na istočnom Jadranu: 1. Lički Osik, 2. Nin, 3. Matak, 4. Nadin, 5. Brgud, 6. Knin-Spas, 7. Orlić, 8. Vrpolje, 9. Danilo, 10. Divojevići, 11. Dugopolje, 12. Poljica, 13. Delongina glavica, 14. Čaporice, 15. Zagvozd, 16. Stari Grad, 17. Vis, 18. Biševo, 19. okolica Narone, 20. Mostar, 21. južna Dalmacija. Ostave: 22. Ogorje, 23. Jabuka, 24. Klobuk, 25. Vitina, 26. Imotski, 27. Drežnica

nja ostava od 8 komada. Smještaj nepoznat.³² U Klobuku kod Ljubuškog pronađena su 23 zlatnika ovoga istoga cara, a čuvaju se u Arheološkom muzeju u Splitu.³³ U Vitini kod Mostara bilo je pronađeno 6 zlatnika Romana III. Argira. Smještaj nepoznat.³⁴ Blizu Imotskog pronađena je godine 1933. ostava od 15 zlatnika Romana III. Argira³⁵ i konačno krajem prošlog stoljeća u Drežnici kod Mostara bila je pronađena ostava koja je sadržavala 300 zlatnika ovog imperatora.³⁶

Tek kad imamo na umu sve navedene podatke o Argirovim solidima na istočnoj Jadranskoj obali, vidimo u kojoj je mjeri to neproporcionalna akumulacija u odnosu na nalaze zlatnika svih ostalih bizantskih careva toga vremena. Nije na odmet ovom prilikom spomenuti da je Roman III. Argir vladao samo 6 godina, a to znači da se njegov novac nije kovao tako dugo i u takvim količinama kao npr. njegovih neposrednih prethodnika Bazilija II. i Konstantina VIII, čije je suvladarstvo potrajalo čitavih 50 godina (od 975. god. do 1025. god.), a u istočnojadranskim je nalazima predstavljeno sa samo desetak zasad poznatih primjeraka od kojih je polovica opet izgubljena. Fenomen velikog broja solida Romana III. Argira na istočnom Jadranu stoga traži svoje posebno objašnjenje jer je nesumnjivo rezultat određene historijske epizode tridesetih godina 11. st. i daje mogućnost za rasvjetljavanje pojedinih događaja koji su se zbili na relaciji Bizant — Dalmacija — Hrvatska.

Ovu neobičnu pojavu zamijetio je prije više od 20 god. D. M. Metcalf, i tom je prilikom napisao jedan manji članak u kojemu je predložio veoma duhovito objašnjenje.³⁷ Naišavši na vijest, koja je sačuvana kod Skilice, kako je na ilirskim obalama 1039—40. god. doživio brodolom carski brod s tovarom od 10 kentenarija zlata (7200 solidusa), Metcalf je vidio u istočnojadranskim nalazima Argirovih solida dio ovog broskog tereta koji je tom prilikom zaplijenio zetski vladar Stefan Vojislav. Evo Skiličina teksta: »Jovan (Orphanotroph, brat cara Mihajla IV) posla caru koji je boravio, kako rekosmo, u Solunu deset kentenarija zlata, ali brod zahvaćen olujnim vetrom, udari o ilirske obale i razbi se. Zlato prigrabi Stefan Vojislav, arhont Srba, koji je bio pre kratkog vremena pobjegao iz Carigrada i zauzeo zemlju Srba proteravši odande Teofilda Erotika. Kad car u Solunu saznade za gubitak zlata, napisa Stefanu da

³² F. Bulić, Un piccolo ripostiglio di monete bizantine, *Bull. dalm.*, XXXVI, Split 1913, 60; D. M. Metcalf, *o. c.*, 49.

³³ D. M. Metcalf, *o. c.*, 48.

³⁴ K. Patsch, Nahogjaji novaca, *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu* 12, Sarajevo 1900, 770; D. M. Metcalf, *o. c.*, 48.

³⁵ Ostava pronađena 1932—33. god. Tri primjerka iz te ostave dospjela su tada u zbirku franjevačkog samostana u Sinju, od kojih se jedan i danas tamo čuva. Dva su otuđena razmjenom. Za ove podatke najljepše zahvaljujem fra N. Gabriću numizmatičaru i voditelju te zbirke.

³⁶ K. Patsch, *o. c.*, 770. Autor je zlatnike pripisao Romanu II, a od njega je podatku preuzela i N. Miletić, *o. c.*, 298; D. M. Metcalf, *o. c.*, 48, navodi ih kao zlatnike Romana III. Argira, a da ne daje posebno objašnjenje koje stoga ovdje donosim. Krajem prošlog stoljeća kada je Patsch izvijestio o nalazu, zlatnike je mogao identificirati po onda postojećem katalogu bizantskog novca, a to je P. J. Sabatier, *Description Generale des Monnaies Byzantines*, Paris 1862. U tome je katalogu taj zlatnik Romana III. Argira pripisan Romanu II. Danas je posve sigurno da se radi o zlatniku Romana III, dok onaj Romana II. još uvijek nije poznat.

³⁷ D. M. Metcalf, A Shipwreck on the Dalmatian Coast and Some Gold Coins of Romanus III Argirus, *Greek Roman and Byzantine Studies*, 1960, 101.

mu pošalje njegovo i da svojom krivicom ne pruža povoda izbijanju rata. Pošto ovaj nije dao nikakav odgovor, posla car protiv njega vojsku kojom je zapovedao evnuh Georgije Provatas. Stigavši u zemlju i zapavši u gudure, jaruge i besputna mesta, izgubi celu vojsku i sam se jedva spase«. ³⁸

Ovaj Metcalfov prijedlog je veoma duhovit i svakako zaslužuje pažnju, pa su ga već neki naši numizmatičari prihvatili kao mogućnost. ³⁹ No čini mi se da bi ipak trebalo problemu prići ponešto obazrivije jer neki pokazatelji, prvenstveno topografski, a onda i kronološki, nisu posve sukladni sa Skiličnim navodom. Toga je bio svjestan i Metcalf, pa je pokušao naći opravdanja za pomirenje tih nesuglasnosti, no ostao je dosta neuvjerljiv jer njegovi argumenti imaju izrazito spekulativni karakter. Činjenicu da su svi do sada poznati nalazi zlatnika Romana III. Argira zabilježeni podosta sjevernije od područja na kome se prostirala vlast zetskog vladara Stefana Vojislava, ne može se opravdati isključivo time što u južnodalmatinskom i crnogorskom prostoru nije bilo ustanove koja bi taj materijal skupila i sačuvala. ⁴⁰ Nadalje, činjenicu da se brodski teret u 1039—40. god. sastojao isključivo od zlatnika Romana III. Argira, a ne i Mihajla IV. Paflagonca pokušava Metcalf opravdati time da je zlatnik Mihajla IV. kovan isključivo u ceremonijalne svrhe i u maloj količini, što opet nije dokazano, već je na ovome mjestu izrečeno kao spekulacija koja bi trebala pomoći rješanju fenomena oko nalaza zlatnika Romana III. Argira na istočnom Jadranu. ⁴¹ Stoga mi se čini posve umjesna primjedba Ph. Griersona koji je kratko komentirajući Metcalfov prijedlog rekao slijedeće: »There are other difficulties in the story, notably that of a ship sailing from Constantinople to Tesselonica being wracked on the Illyrian coast«. ⁴²

Tragajući stoga za drugim, relevantnim historijskim događajima, koji su se odigrali u četvrtom desetljeću 11. st. a koji bi mogli biti uzrokom pojavi onako velike količine zlatnika Romana III. Argira na istočnom jadranskom primorju, zaustavio sam se na poznatoj epizodi o dalmatinskom arhontu i toparhu Dobronji, koju je u svojim pedagoškim spisima zabilježio Kekaumen. Kekaumen priča slijedeće: »Ako si pametan, nipošto ne obmanjuj cara i ne pomišljaj da ga varaš ljubaznim rečima niti da od njega sebi pribaviš poklone, jer to po tebe neće na dobro izići. I ne spominjući mnoge druge, da ti ispričam samo o jednom toparhu šta mu se desilo. Zadar i Salona su gradovi u Dalmaciji. U ovoj se nalazio arhont i toparh neki Dobronja pametan i vrlo sposoban. Jednom se njemu prohte da ode i pokloni se blaženopočivšem caru gospodinu Romanu III Argiru. Ovaj ga blagonaklono primi uz poklone i počasti i otpremi ga *njegovoj kući sa velikim blagom* (kurziv N. J.). Polaskom tako ovim dobročinstvima, on to ponovi i drugi put. I opet bi blagonaklono primljen ali ne kao prvi put već skromnije pa se vrati u svoju zemlju«. ⁴³

³⁸ Vizantijski izvori za istoriju naroda Jugoslavije, III, Beograd 1966, 157.

³⁹ V. Delonga, o. c., 203; I. Mirnik, o. c., 34.

⁴⁰ D. M. Metcalf, o. c., 104.

⁴¹ *Ibid.*

⁴² D. O. C., III, 58, bilj. 183.

⁴³ Vizantijski izvori, 203.

Ovo je prva polovica teksta Kekaumenove epizode o Dobronji. Pisac izričito navodi kako je Dobronju car njegovoj kući otpremio s velikim blagom koje se sastojalo, od čega bi drugog nego od zlatnika Romana III. Dobronja je dakle za vladavine Romana III. obavio dvije vrlo uspješne misije u Carigradu, koje odražavaju carigradsko-dalmatinske odnose za 6 godina Argirove vladavine. Ocjenu tih događaja pratimo u domaćoj historiografiji od kraja prošlog stoljeća, a ja se pridružujem onoj kakvu su dali J. Ferluga i N. Klaić. Oni u misijama Dobronje vide borbu za autonomiju dalmatinskih gradova koji se u kombinacijama između Venecije, Hrvatske i Bizanta odlučuju za posljednju soluciju.⁴⁴ Vezani uz udaljenu prijestolnicu, dalmatinski gradovi postižu zavidan autonomni položaj, a za svoju vjernost, koja se ne ispoljava ničim značajnijim do li laudama u počast caru, dobijaju bogati »kredit« koji je u začuđujućem broju od nekoliko stotina primjeraka toliko slikovito dokumentiran u istočnojadranskim nalazima da mu je izlišan bilo koji komentar.

Međutim stvari su se brzo promijenile. Roman III. Argir stupio je na prijestolje 1028. god. oženivši se kćerkom Konstantina VIII, pedesetogodišnjim Zojom. Neposredno nakon preuzimanja vlasti car je zanemario svoju ženu koja se, međutim, nije dala izbaciti iz igre. Tu situaciju iskorišćuje utjecajni dvorjanin i eunuh Ivan Orfanotrof. Kako sam nije mogao pretendirati na carsku krunu, on je odlučio da je osigura za svoga brata, mladog seljaka iz Paflagonije. Stara se carica zaljubila u Mihajla, što je rezultiralo iznenadnom smrću Romana III. Argira, na veliki četvrtak 1034. god. Još iste večeri carica se udala za Mihajla i on se popeo na prijesto.⁴⁵

Promjena na bizantskom prijestolju navela je Dobronju da po treći put putuje u Carigrad. Međutim, u izmijenjenim prilikama, on nije uspio kao prije. S Ivanom Orfanotrofom nije bilo šale. Taj prepredeni eunuh, koji je osigurao za sebe državnu vlast umorivši najprije Romana III, a zatim oženivši svoga brata za caricu, nije se pokazao niti najmanje benevolentnim prema dalmatinskom toparhu i strategu. Evo kako nastavlja Kekaumen: »Kada ovaj car umre zacari se blaženopočivši gospodin Mihajlo Paflagonac, i (Dobronja) ponovo stiže u Carigrad, ali kao već običan gost bi omalovažavan. Na molbu da se vrati, ne bi toga udošten i uvređen on počeo da gundā. Primitivši dakle da on gundā dvorani to dostave caru i smisle ovaj predlog; kako ga sada imamo u rukama zavladaimo njegovom zemljom, jer nam se neće nitko suprotstaviti. Tako i bi. Strpavši ga zatim u pretorisku tamnicu zauzmu bez teškoća njegovu zemlju i preselivši njegovu ženu i sina, odvedu i njih u pretorij i sve vreme svog života oni provedu u zatvoru i tamo umru za cara Monomaha Dobronja i njegova žena, a sin njegov prezren i niotkoga cenjen jedva uspe da pobjegne. Toliko o njima.«⁴⁶

O identifikaciji zadarskog i splitskog arhonta i toparha Dobronje bilo je poprilično govora u historiografiji. On je nesumnjivo pripadao zadarskoj porodici Madijevaca i najvjerojatnije je identičan s dalmatinskim

⁴⁴ N. Klaić — *I. Petricioli*, Zadar u srednjem vijeku, Zadar 1976, 90; J. Ferluga, Vizantinska uprava u Dalmaciji, Beograd 1957, 96, gdje je pregled starije literature.

⁴⁵ G. Ostrogorski, Istorija Vizantije, Beograd, 304—308.

⁴⁶ Vizantijski izvori, 205.

prokonzulom Grgurom. U svakom slučaju historičari su složni u tome da se radi ili o samome Grguru, ili pak o njegovu bratu.⁴⁷

Sudeći po količini nalaza zlatnika Romana III na istočnom jadranskom primorju, bogatstvo koje je Grgur Dobronja donio u Dalmaciju bilo je u tom trenutku znatno, osobito ako znamo da se u arheološkim nalazima ono moglo sačuvati, odnosno pokazati tek u jednom veoma malom postotku. Za jednu provinciju u kojoj novac nije sigurno bio često u opticaju, kako to svjedoči relativno malen broj nalaza zlatnika Argirovih prethodnika, značilo je to bogatstvo i te kako mnogo i bilo je nesumnjivo značajan impuls u promicanju raznih aktivnosti.

Imenom prokonzula Grgura relativno je precizno datiran ciborij koji je on dao podići u zadarskoj katedrali.⁴⁸ Stilski i radionički uz taj ciborij vezuje se niz skulptoralnih ostvarenja u Dalmaciji na kvalitativno tako zavidnoj razini kakvu do tada još nismo susretali. Ciborij u zadarskoj crkvi sv. Tome, kompletna oprema Sv. Petra i Mojsija u Solinu, i konačno pluteji iz Sv. Nediljice u Zadru, uvršteni čak u Malrouxov imaginarni muzej, i koji su skulptorska ostvarenja bez premca u Evropi toga vremena, nastali su u četvrtom desetljeću 11. st. angažiranjem jedne izuzetno kvalitetne klesarske radionice.⁴⁹ No, nije riječ samo o skulpturi. Nova arhitektonska rješenja Sv. Nediljice i Sv. Lovre u Zadru ili pak Sv. Petra i Mojsija u Solinu označavaju pojavu romanike u Dalmaciji i stoji kao građevni dragulji u okviru našeg ranosrednjovjekovnog graditeljstva. Sva ta ekspanzivna i nadasve kreativna građevinska i skulptorska ostvarenja kronološki su toliko bliska vremenu kad je Grgur Dobronja putovao u Carigrad i vraćao se s bogatim darovima s Argirova dvora. Kronološka sukladnost ovih pojava sve je prije negoli slučajnost. Čak su i najstarija djela čuvenog zadarskog zlatarstva nastala nakon tih putovanja (druga polovica 11. st.). Sve to ne znači da bi Dalmacija ostala bez svoje ranoromaničke faze u graditeljstvu, skulpturi ili pak zlatarstvu, ali je isto tako vrlo vjerojatno da bez Argirovih zlatnika ona ne bi niti u kvalitativnom niti u kvantitativnom smislu bila onakva kakvu poznajemo. To što ona nije još uvijek pravilno valorizirana u okviru onovremenog evropskog stvaralaštva, krivica je domaćih autora. U svoj toj »umjetničkoj« djelatnosti vidim veliku ulogu Grgura Dobronje, koji se pojavljuje kao darovatelj ciborija u zadarskoj katedrali i koji se u istoj ulozi mogao pojaviti kod nekih drugih zadarskih pa možda i splitskih (solinskih) »nepotpisanih« ostvarenja. Čini mi se stoga umjesnim

⁴⁷ O identitetu Dobronje bilo je dosta riječi u historiografiji. Kako je za ovo izlaganje prilično irelevantno je li on sam prokonzul Grgur, ili je to njegov brat, upozoravam na pregled literature o tom problemu u Vizantijski izvori, III, 204, bilj. 33. U daljem tekstu služit ću se formulacijom Grgur Dobronja ne opredjeljujući se pritom ni za jedno od ta dva moguća rješenja.

⁴⁸ V. Bruneli, *Storia della città di Zara*, Trst 1932, 133, smatra da taj ciborij nije pripadao katedrali, već crkvi sv. Petra »in foro«. Za njim su se povelili i drugi autori, pa tako i najbolji poznavalac ovih spomenika I. Petricioli, *Pojava romaničke skulpture u Dalmaciji*, Zagreb 1960, 17. Čini se ipak da je taj ciborij stajao nad glavnim oltarom katedrale, za što ima indicacija. Fragmenti su mu pronađeni kao građevinski materijal u kasnijem zvoniku katedrale. Posveta ciborija prvaku među apostolima u zadarskoj katedrali nije neobična već i zato što je do momenta prijenosa moći sv. Stošije u Zadar katedrala bila posvećena sv. Petru.

⁴⁹ I. Petricioli, *o.c.*, 7, i d.

da godinu prvoga Dobronjina posjeta Carigradu postavim kao *terminus ante quem non* za pojavu novih, ranoromaničkih oblika u dalmatinskom graditeljstvu i skulpturi.

Pokidane veze između Dalmacije i Carigrada ponovo se očituju u nedostatku nalaza bizantskih zlatnika poslije vremena Romana III. Argira. Tako će Argirova *nomisma histamenon* u zatvorenom geografskom području istočnog Jadrana ostati kao platežno sredstvo kroz čitava dva stoljeća. Brojni spomeni romanata, a i solida u domaćim historijskim izvorima kroz čitavo 12. st. svjedoče da se u Dalmaciji od Argirova vremena nije pojavila tako značajna akumulacija novca, a pogotovu ne zlatnika, koja bi tu bizantsku nomizmu uspješno zamijenila.⁵⁰ Tako romanati kroz 11. i 12. st. u Dalmaciji ostaju kao glavno platežno sredstvo čuvajući svojim imenom uspomenu na cara koji je tko zna iz kojih, nama još uvijek ne posve jasnih razloga, pomogao razvitku dalmatinskog grada, ponajviše Zadra, i koji je preko svog »štićenika« Grgura Dobronje dalmatinskoj umjetnosti, osim ostaloga, poklonio jedno vrijedno desetljeće u graditeljstvu i općenito u likovnom stvaralaštvu.

Summary

SOLIDUS ROMANATUS ON THE EAST-ADRIATIC LITTORAL

In 11th century, according to historical sources, the main means of payment in Dalmatia and littoral Croatia was Byzantine gold coin *solidus*. Besides the term *solidus* the attribute *romanatus* often appears. Thus *solidus romanatus* denotes the kind of gold coin, that is the gold coin of Roman III Argyrus (1028—1034). The finds of coins in Dalmatia indicate that gold coins of Roman III Argyrus were extremely numerous, since about 400 pieces were hitherto registered, while gold coins of other Byzantine emperors do not overpass several pieces. There are, however, emperors whose gold coins could not be even found in Dalmatia. This mass of Roman III Argyrus solidi must be a consequence of a historical event in the third decade of the 11th century which enabled big quantity of gold coins, struck in Constantinople, to come in circulation in Dalmatia. D. M. Metcalf observed this phenomenon and was the first who tried to explain the so high quantity of gold coins of Roman III Argyrus in Dalmatia in his study »Greek, Roman and Byzantine Studies« which appeared in 1960. He tried to find in sources a historical event from 11th century which could help to explain such a fact. He managed to discover a very interesting datum in Cedrenus who speaks about an imperial vessel with the cargo of the ten gold *centenaria* (7.200 solidi) which suffered shipwreck along Illyrian littoral. The gold cargo was confiscated by the ruler of Zeta Stefan Vojislav. This event occurred in 1040/41. Metcalf's piercing interpretation, however, has a few weak points. The first is that all hitherto registered gold coins of Roman III Argyrus were discovered to the north of the territory under the rule of Stefan Vojislav. The second, that the vessel cargo from 1040/41 probably contained gold coins of Michael IV (1034—1041), not those of Roman III, who died in 1034, since after his death the production of coins bearing his name came to an end.

The author, therefore, looked for another interpretation. The Byzantine writer Kekaumenes reported that Dalmatian toparchus Dobronja twotimes came to the court in Constantinople during the reign of Roman III Argyrus. The emperor welcomed him with great honours and sent him home together with *big treasure*. It is quite possible that the treasure given to Dobronja consisted of solidi bearing the

⁵⁰ V. pod »romanati« u Codex diplomaticus, II. i III.

name of Roman III Argyrus, as it reflected in numismatic finds in Dalmatia. The Kekaumenes' data do not offer chronological and topographical incongruities concerning gold coins of Roman III, as does Cedrenus story about the pillage of the vessel cargo.

Dobronja came to Constantinople for the third time after the death of Roman III Argyrus, but this time he was not given the same welcome as earlier, since the political situation was changed. Michael IV even imprisoned him and his family in the praetorianic jail, where he died during the reign of Constantine IX Monomachos. So the third voyage of Dobronja did not find any echo in numismatic heritage in Dalmatia, because no gold coin of this emperor was discovered.

The toparchus of Dalmatia Dobronja is very likely the same person as Dalmatian proconsul Gregorius who was mentioned in historical sources for the last time in 1036. Gregorius-Dobronja, who brought in Dalmatia big treasure from the Constantinople court, was rich enough to undertake building enterprisés. Thus he erected ciborium bearing his name, but he might be also the commissioner of some other not »signed« creations of Dalmatian architecture in 11th century.

The most outstanding building of Dalmatian architecture appeared in this period. St. Lovre (Lawrence), St. Nediljica (Dominica), St. Petar and Mojsije (Peter and Moses), the ciborium of Zadar cathedral and some other sculptures belonging to the Zadar and Salonitan workshops. These works mark the beginning of early Romanesque art in Dalmatia.

It does not seem possible that these masterpieces of architecture and sculpture only accidentally coincide in the time with Dobronja's visit to Constantinople. The Romanesque art would have undoubtedly developed even if there were not gold coins of Roman III Argyrus, but the creations would not be so abundant and fine. Roman III Argyrus, therefore, fostered — through his favourite Dobronja, because of up to now unknown reasons — the development of Dalmatian towns, especially Zadar. This emperor enabled the Dalmatian art to reach European standards. Thus, the year of Dobronja's first visit to Constantinople is *terminus ante quem non* for appearance of Romanesque forms in the art of Dalmatia.